

היתר המכירה –

עיון מחודש לקראת שמיטת תשס"א

א. הצגת השאלה

שנת תשס"א היא שנת שמיטה על פי המנין המקובל, ונשאלת השאלה האם יש מקום לחזור ולחדש את היתר המכירה גם בשנה זו.

השאלה חוזרת ומתעוררת מכיון שהחקלאות בארץ ישראל נמצאת בירידה: מספר החקלאים פוחת והולך, כיום אחוז החקלאים מכלל המפרנסים במשק הוא 2.2%, אחוז הייצוא החקלאי הוא 2.5% מכלל הייצוא של המשק הישראלי, הרבה מצרכי מזון בסיסיים מגיעים ברובם מחו"ל (חיטה, אורז, קיטניות וכו'), וכמו כן הממשלה איננה מעודדת חקלאות רגילה, אלא רק חקלאות חדשנית ובעלת ייחודיות.

במצב הנוכחי בארץ ישראל אפשר לדאוג שיהיה בארץ כל היבול הנדרש לצריכה בשנת השמיטה ללא כל גידול בארץ, שהרי אפשר לייבא ירקות ופירות² מכל מקום³. בכל מקרה, ברור שאם לא יגדלו במשך שנה אחת בארץ ישראל – לא יהא רעב בארץ ולא יחרב היישוב בארץ⁴.

מאידך גיסא, ברור שחלק גדול מהחקלאים שלא יגדלו שנה אחת – לא יוכלו לחזור עוד

1. לפי נתוני השנתון הסטטיסטי (שנת 99) עסקו בשנת 97 בחקלאות כ-41 אלף יהודים (בשנת 60 עסקו כ-97,8 אלף יהודים בחקלאות).
2. יש תכניות לייבא גם מים מתורכיה.
3. המדינה מייבאת היום 50% מיבולי המלפפון והקישואים (כאשר 45% נוספים הם מיבולי נכרים בארץ). כמו כן אפשר לייבא ממדינות שכנות (ירדן, שלפי ההסכם עמה מחויבים לקלוט 50 אלף טון יבול חקלאי, תורכיה וכו') וממדינות רחוקות (אירופה, ארה"ב).
4. ייתכן שבדברים מסוימים המצב הכלכלי יוטב בעקבות הייבוא.

לחקלאות, שהרי השווקים יתפסו, וכמו כן ימצאו לעצמם בשנה זו מקומות עבודה אחרים שאינם חקלאיים, והחקלאות היהודית תלך ותרד עוד יותר. כמו כן ברור שחלק גדול מהחקלאים לא יישמעו להלכה ויעבדו כדרכם בשנה השביעית, והארץ לא תשבות, אלא אדרבה תיעבד כדרכה, והמשק יוצף בפירות וירקות שגודלו באיסור⁵. נשאלת אפוא השאלה האם יש מקום לחזור ולהיזקק להיתר המכירה גם בשנת תשס"א, כאשר המצב הוא שהיישוב בכללו לא יתמוטט, אבל ודאי שיהיו חקלאים שיתמוטטו, והאיסורים בארץ ירבו. הדיון מבוסס על הוראת הרבנים שהנהיגו את היתר המכירה, אשר קבעו שאין היתר זה הפקעה של מצות השמיטה, אלא הוראת שעה, ולפני כל שמיטה חלה חובת הברור האם יש צורך להשתמש בהיתר המכירה⁶. הדברים דלהלן לא נכתבו לשם פסיקת הלכה, אלא הם מוגשים כבסיס לדיון אצל גדולי התורה הנושאים בעול ההוראה בענייני ארץ ישראל.

ב. תולדות היתר המכירה

את היתרי המכירה אפשר לחלק לשתי תקופות: האחת - התקופה הקדומה; והשניה - עם חידוש היישוב בארץ ישראל⁷.

לאחר חורבן הבית וגלותנו מארצנו התמעט מאד היישוב היהודי בארץ ישראל, וכמעט שלא היה יישוב חקלאי בארץ ישראל⁸. אולם אחרי גירוש ספרד (ה' רנב) והגעת יהודים לארץ ישראל, החלו להופיע שאלות חקלאיות בארץ. אמנם, חלק גדול מהשאלות נגע לשאלות של צרכנים יהודיים, הפרשת תרומות, כלאים וערלה בפירות נכרים, והרמ"א⁹ כתב שאין זה מצוי שיהיו ליהודים שדות. אולם החלו גם להופיע שאלות העוסקות בחקלאות יהודית. בשו"ת הרדב"ז¹⁰ ישנה שאלה של יהודים בעלי שדות בעזה, ולאחר מכן (משנת ה' רצב עד שנת ה' שסה) אנו מוצאים אצל המבי"ט ובנו המהרי"ט, ובן דורם מהר"ם גלאנטי, תשובות בענין קרקעות של יהודים לענין שביעית. לאחר מכן (בערך בשנת ה' תקי), ר' מרדכי רוביו, רב וראש ישיבה בחברון, בעל שו"ת 'שמן המור', נשאל אודות יהודי שיש לו כרם בחברון כיצד

5. בייחוד ירקות שיש בהם איסור ספיחים ואסורים באכילה.

6. 'משפט כהן' סי' עא אות ה, 'ספר השמיטה' להגרי"מ טיקוצ'ינסקי עמ' סב.

7. יסודי הדברים הופיעו במאמרו של מו"ח הגרמ"צ נריה זצ"ל, 'לתולדות קיום מצות השמיטה' (יצניף מלוכה' עמ' 274), וביספר השמיטה' עמ' נט.

8. בכפתור ופרח' לרבנו אשתורי הפרחי (שנת ה' סז), פרק מז, כתב: "ועכשיו רוב פירותינו משל גויים הם".

9. חו"מ סי' רעד.

10. שו"ת הרדב"ז סי' אלף רח.

יתנהג בשנת השביעית.

כל המשיבים האלו התירו לנכרי לעבוד באדמת ישראל, אלא שנחלקו האם מספיקה השכרה לגוי לשנתיים, כדעת המבי"ט¹¹ והמהרי"ט¹², או שיש למכור לנכרי לשנתיים, כדעת מהר"ם גלאנטי¹³ וישמן המור¹⁴. תשובות אלו הובאו להלכה ביפאת השולחן¹⁵.

שאלת השביעית שבה ועלתה במלוא חריפותה כאשר החלה ההתיישבות החדשה בארץ ישראל, ובשנת ה' תרמט¹⁶ היתה שנת השמיטה הראשונה שבה הנושא נדון על ידי גדולי הפוסקים בארץ ומחוצה לה.

כבר בתחילת חידוש היישוב היהודי בארץ אנו מוצאים מאבקים אודות שנת השמיטה, כאשר בראש המצדדים להיתר היו בעיקר רבני רוסיה ופולין: הגאון ר' יצחק אלחנן, הגר"ש מוהליבר, הגר"מ עליאשברג, הגרש"ז קלפפיש, הגר"י מקוטנא, הגר"י ענגיל, והגר"א וואקס, ומתנגדי ההיתר בעיקר רבני ירושלים: המהרי"ל דיסקין, הגר"ש סלאנט, וכן הנצי"ב מוולוז'ין, הגרמ"ג יפה, הגר"ד פרידמן, והגר"ז שטרן¹⁷.

מחלוקת זו המשיכה לאורך השנים, אלו אוסרים ואלו מתירים. עלינו להתבונן מבחינה הלכתית¹⁸ מדוע החלה מחלוקת חריפה זו עם התחדשות היישוב היהודי בשנת תרמט, ומדוע לא כולם קיבלו את יסודי ההיתר כפי שהורו הרבנים בתקופת הבי"י. לצורך בירור שאלה זו עלינו תחילה לחזור ליסודותיו של היתר המכירה, ולבחון האם נעשו בו שינויים עם התחדשות היישוב בארץ ישראל.

11. ח"ב סי' סד.

12. ח"ב סי' נב.

13. סי' נז.

14. סי' ד.

15. סי' כג סעיף טו, 'בית ישראל' אות לא. בעל 'פאת השולחן', ר' ישראל משקלוב זצ"ל, עלה לארץ ישראל בעליית תלמידי הגר"א בשנת תקסט, ונפטר בשנת תקצט.

16. אמנם היה כבר יישוב חדש גם בשנת תרמ"ב, אולם בגלל קשיים ומחלות ממילא הקרקע ננטשה, ולא היתה חקלאות עברית בשנה ההיא בארץ ישראל. ראה 'בתוך ראשית התחיה', יהודה אפל, עמ' 289.

17. עיין 'ספר השמיטה' (ח"ב), היתר מכירת קרקעות, אות ב, עמ' נט), 'תולדות קיום מצות השמיטה' (יצניף מלוכה' עמ' 282-286).

18. היו סיבות נוספות למחלוקת סביב היתר המכירה, כגון השקפה ציונית, היחס ליישוב החדש ועוד.

ג. יסודות היתר המכירה

היתר המכירה מבוסס על מספר יסודות הלכתיים, והם:

- שביעית בזמן הזה דרבנן.
- נכרי שקנה קרקע בארץ אין בה קדושת שביעית.
- אין איסור "לא תחנם" במכירה לשנת השבע.
- להלן נדון ביסודות אלה ובאחרים הקשורים להם.

1. קדושת הארץ בזמן הזה

הדיון אודות שביעית בזמן הזה מחולק לשני נושאים: א. קדושת הארץ בזמן הזה. ב. שביעית בזמן הזה.

הדיון דלקמן הוא בדיני קדושת הארץ לענין המצוות התלויות בארץ, שהרי קדושתה של ארץ ישראל לענין חיוב הישיבה בה ומעלת הדרים והמתהלכים בה היא קדושה קבועה לעד מימות הברית שכרת הקב"ה עם אברהם אבינו בברית בין הבתרים¹⁹.

קדושת ארץ ישראל המלאה²⁰ לענין מצוות התלויות בארץ חלה לאחר כיבוש וחלוקה (י"ד שנה מעת כניסתם לארץ על ידי יהושע בן נון), ולאחר מכן בחורבן הבית הראשון בטלה הקדושה הראשונה. עזרא בעלייתו חזר וקידש את הארץ בקדושה העומדת לעד. וכדברי הרמב"ם:

אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כיבוש רבים, וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכיבוש ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית, שהרי אינה מן ארץ ישראל, וכיון שעלה עזרא וקידשה לא קידשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה, ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השניה הוא מקודש היום, ואע"פ שנלקח הארץ ממנו וחייב בשביעית ובמעשרות על הדרך שביארנו בהלכות תרומה.

(הלי' בית הבחירה ו, טז)

19. עיין ריטב"א גיטין ב, א ד"ה מאשקלון, 'כפתור ופרח' פ"י, שו"ת מהרי"ט ח"א סי' מז, ח"ב סי' כח, שו"ת חת"ס יו"ד סי' רלה, 'משפט כהן' עמ' קכט, 'שבת הארץ' פט"ו. מעלותיה וסגולתה של ארץ ישראל הן בכל המקומות שהובטחו לאברהם אבינו ע"ה, ואילו קדושת המצוות היא בגבולות עולי מצרים או עולי בבל, כפי שיבואר להלן.

20. בחלה נתחייבו מיד בכניסתם לארץ, קידושין לו, ב.

ובהלכות תרומות כתב:

התרומה בזמן הזה ואפילו במקום שהחזיקו עולי בבל ואפילו בימי עזרא אינה מן התורה אלא מדבריהן, שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל בלבד ובזמן שכל ישראל שם, שנאמר כי תבואו, ביאת כולכם, כשהיו בירושה ראשונה וכמו שהן עתידין לחזור בירושה שלישית, לא כשהיו בירושה שניה שהיתה בימי עזרא, שהיתה ביאת מקצתן ולפיכך לא חייבה אותן מן התורה, וכן ייראה לי שהוא הדין במעשרות שאין חייבים בזמן הזה אלא מדבריהם כתרומה.

(הלי' תרומות א, כו)

מדברי הרמב"ם הנ"ל אנו לומדים שהזקיק גם בשביעית את התנאי של ביאת כולכם על מנת לחייבם במצוות התלויות בארץ מדין תורה. מכאן שקדושת הארץ לענין תרו"מ ושביעית היא מדרבנן.

2. שביעית בזמן הזה

בגמרא הובאה דעתו של רבי:

אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא, דתניא, רבי אומר: 'זוה דבר השמטה שמוט' (דברים טו) - בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע - אתה משמט כספים, ובזמן שאי אתה משמט קרקע - אי אתה משמט כספים.

(מ"ק ב, ב)

מתוך ההיקש בין שמיטת קרקע לשמיטת כספים למדנו ששביעית בזמן הזה היא מדרבנן, וכך הכריעו רוב מנין ובנין של הפוסקים בישראל²¹. יש אמנם פוסקים הסוברים ששביעית בזמן הזה היא רק מדת חסידות²², אולם מכיון שאנו יודעים שבפועל נהגו בארץ ישראל קדושת שביעית על כן אפילו לשיטה זו כלל ישראל קיבל על עצמו לחוש ולהנהיג זכר לשביעית של תורה²³. העולה שאיסורי שביעית בזמן הזה אינם מדין תורה אלא מדברי חכמים²⁴.

21. פירוט הסוברים ששביעית בזמן הזה מדרבנן ר' בשבת הארץ' פ"ד הכ"ה אות ב הערה 6.

22. פירוט הסוברים ששביעית בזמן הזה ממידת חסידות, ר' שם אות ב הערה 8.

23. 'שבת הארץ' פ"ד הכ"ה אות ב סעיף 3, על פי אורים ותומים (סי' סז ס"ק א).

24. מבוא ל'שבת הארץ' פ"א-פ"ז.

3. פירות הנכרי בארץ ישראל

נחלקו בגמ'²⁵ האם יש קנין לנכרי להפקיע מיד מעשר, וקיי"ל שאין קנין הגוי בארץ ישראל מפקיע מחיוב מעשרות, וכן פסק הרמב"ם:

עכו"ם שקנה קרקע בא"י לא הפקיעה מן המצוות אלא הרי היא בקדושתה, לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד אלא מפריש תרומות ומעשרות ומביא בכורים והכל מן התורה כאילו לא נמכרה לעכו"ם מעולם ויש קנין לעכו"ם בסוריא להפקיע מן המעשרות ומן השביעית כמו שיתבאר.

(הלי תרומות א, י)

נחלקו המפרשים במעמד הקרקע כאשר היא בידי נכרים. דעת הכס"מ שכאשר הגוי בעל הקרקע הרי שהקרקע מופקעת מקדושת המצוות באותה שעה, ולכן גידולים שגדלו בקרקע זו אין להפריש מהם תרו"מ, וכתב²⁶ שהוא המנהג פשוט בכל ארץ ישראל. עוד כתב הכס"מ שבזמנו קם אחד שרצה לחייב פירות שגדלו ונגמרה מלאכתן ברשות עכו"ם בתרו"מ, ועל כן גזרו בגזרת נח"ש (נדר, חרם, שמתא) שלא יעשרו מפירות הלוקחים מאת הנכרים. ויכוח זה נמשך גם לענין שביעית. פסק הרמב"ם:

עכו"ם שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה, והעכו"ם אינן מצווין על השביעית כדי שנגזור עליהם.

(הלי שמיטה ויובל ד, כט)

לפי הדעות שבזמן שהקרקע בבעלות עכו"ם הרי היא בבעלותו המוחלטת גם לענין שביעית - אין בפירות קדושת שביעית, וכן פסק הכס"מ שאין קדושת שביעית בפירות עכו"ם²⁷. ואילו לדעות שאין קנין לעכו"ם להפקיע מקדושת הארץ, ברור שיש בקרקע קדושה, ואם כן הפירות קדושים בקדושת שביעית²⁸.

ראש המדברים על כך שאין קדושת שביעית בפירות נכרים היה הב"י, וכך הוא כותב אודות מחלוקתו בזה עם המב"ט:

אמר יוסף קארו אחר שכתב החכם הרי' משה מטראני אגרת זאת השנית רצה לעשות

25. גיטין מז, א, ב"מ קא, א, מנחות לא, א, בכורות יא, ב.

26. תרומות פ"א הי"א.

27. סיכום השיטות שאין קדושת שביעית בפירות נכרים הובא ב"שבת הארץ' השלם פ"ד הכ"ט הערה 16.

28. סיכום השיטות הסוברות שיש קדושת שביעית בפירות נכרים הובא ב"שבת הארץ' פ"ד הכ"ט הערה 5.

מעשה כדבריו בשמיטה שעברה, ומיחו בידו, ובשמיטה זו שהיא שנת השלי"ד הקשה את רוחו ואימץ את לבבו לתקוע עצמו לעשות מעשה כדבריו ביד רמה, וקמו כל חכמי העיר ועיינו בדבריו הראשונים והאחרונים וראו שאין בהם ממש, והכריזו בבתי כנסיות בגזרת נידוי שכלם יפרישו תרומות ומעשרות מפירות הגוי שנתמרחו ביד ישראל בשביעית כמו בשאר שנים. נאם הצעיר יוסף קארו²⁹.

(יאבקת ווכלי סי' כד)

אמנם במהרי"ט³⁰ משמע שכפו את הב"י לנהוג שיש קדושת שביעית בשל נכרים, והדברים צריכים פותר, אימתי היו הנידויים הללו, ודשו בזה רבי³¹.

מוסכם אצל גדולי האחרונים שהמנהג המקובל בארץ ישראל (עד בוא החזו"א בשנת תרצ"ג) היה שלא נהגו קדושת שביעית בפירות נכרים, מלבד יחידים שהיו מהדרים לעצמם.

4. לא תחנם

נושא נוסף שעליו יש לדון בענין היתר המכירה, הוא שאלת איסור נתנית חניה לנכרים בארץ ישראל, שהרי התורה מצווה אותנו: "לא תחנם – לא תיתן להם חניה בקרקע", וכך פוסק הרמב"ם:

אין מוכרים להם בתים ושדות בארץ ישראל, ובסוריא מוכרין להם בתים אבל לא שדות, ומשכירין להם בתים בארץ ישראל ובלבד שלא יעשו שכונה, ואין שכונה פחות משלשה, ואין משכירין להם שדות, ובסוריא משכירין להם שדות.

(הלי' עבודה זרה י, ג)

מדברי הרמב"ם עולה שאסור למכור לנכרי לא בית ולא שדה בארץ ישראל, ונשאלת השאלה האם הדין הזה נוהג תמיד, או שמא יש פעמים שמותר למכור לנכרי קרקע בא"י. הדרך המרכזית לאפשר מכירת אדמות ללא חשש איסור "לא תחנם" מובאת בישמן המור³²,

29. את כתב ידו של הב"י אישר מהר"ם גלאנטי וכתב: "הכרנו וידענו שנדפס מכתב ידו של מורינו הרב, והיא כתיבת ידו ממש וכל הנזכר אות באות, חתמנו שמותינו משה גלאנטי".

30. ח"א סי' מג.

31. עיין ברכ"י (יו"ד סי' שלא ס"ק ז), 'פאת השולחן' (פ"ו אות ב), 'ציץ הקודש' (ח"א ססי' טו), 'שנת השבע' (נתיב ג בהגה), חזו"א (סי' כ ס"ק ז), שו"ת 'משנת יוסף' (ח"ג סי' א), 'אל תיראי אדמה' (קונטרס ראשון).

32. לרי' מרדכי רביו זצ"ל, רב וראש ישיבה בחברון (נדפס בליוורנו שנת תקנ"ג). והאדר"ת כתב ('הוראת שעה' עמ' קכג) שכאשר ר' יצחק אלחנן זצ"ל התיר את היתר המכירה, לא מצאו את הספר בקובנה, ונשלח אליהם במיוחד מברלין. ללמדנו עד כמה היה ספר 'ישמן המור' בסיס איתן למורי היתר המכירה (התשובה

והיא: כאשר המכירה היא לזמן - אין איסור³³. מכירה לזמן טובה יותר אפילו מאשר שכירות קרקע, שהרי גם שכירות נאסרה, אולם מכירת קרקע לזמן לא נאסרה כלל³⁴. בדרך זו נקטו רוב הפוסקים שהתירו את המכירה³⁵. אמנם היו שערערו על מכירה זו, שהרי היא כשכירות ואין להתיר. אולם מצינו שגאוני עולם, המבי"ט³⁶ ובנו המהרי"ט³⁷, כבר התירו השכרת שדות לשנתיים לנכרי, כנ"ל פסקה ב. והיו שהידרו לכתוב שהמכירה לגוי היא בתנאי שיחזיר את הפירות והקרקע לאחר שנתיים³⁸.

טעם נוסף להתיר את המכירה לנכרי הוא על פי המאירי³⁹, שכתב שאין איסור "לא תחנם" בגויים של ימינו, וז"ל: "כל שהוא מן האומות הגדורות בדרכי הדתות ושמורות באלוהות אין ספק שאף בשאין מכירו - מותר", דהיינו כל אומה שאיננה עובדת עבודה זרה ממש אין בה איסור "לא תחנם". וכן כתב בשו"ת הרשב"א⁴⁰. וכיון שאין המוסלמים עובדי עבודה זרה (עי' איגרות הרמב"ם, עמי רלח), הרי שעל פי יסוד זה אין איסור מכירה לישמעאלים⁴¹. על פי סברה זו רבו המתירים למכור את הקרקעות לנכרי בלא להיכשל באיסור "לא תחנם"⁴². אמנם יש חולקים וסוברים שאיסור נתינת חנייה לנכרים הוא גם למי שאינו עובד ע"ז⁴³.

היו שהוסיפו עוד מספר סברות לגבי היתר המכירה, כדי לצאת מחשש איסור "לא תחנם" במכירת הקרקעות לנכרים:

א. המכירה היא לטובת הישוב היהודי, כדי שיהודים יוכלו להחזיק בקרקעותיהם ולא יצטרכו למכרם לצמיתות, שהרי אם ימכרום תבטל מצות יישוב הארץ⁴⁴.

נדפסה ב'כרם ציון' שביעית עמי' כ, 'בצאת השנה' עמי' קז).

33. על פי דברי הרמב"ן (הובא ב'חינוך' מצוה שלט) שהאיסור הוא רק במכירה לצמיתות. ועיין 'מנחת חינוך' מצוה תכו.

34. 'משפט כהן' ס"י סה.

35. ראשוני המתירים בתקופה החדשה, הרב יהושע מקוטנא, הרב שמואל מוהליבר, והרב שמואל זנויל קלפפיש, ואליהם הצטרף הרב יצחק אלחנן מקובנה, וכולם התירו במכירה לזמן. עי' 'משפט כהן' (ס"י סג), והאריך בכך הגרי"מ טיקוצינסקי זצ"ל ב'ספר השמיטה' (ח"ב פ"א).

36. המבי"ט (ח"ב ס"י סד).

37. מהרי"ט (ח"ב ס"י נב). ועיין ב'הוראת שעה' (פכ"ח ול"א) דיון על שכירות בהבלעה.

38. 'ספר השמיטה' (ח"ב פ"א), 'מעדני ארץ' להגרשי"ז אורבאך זצ"ל, ס"י טו אות ח.

39. ע"ז כ, א.

40. ח"א ס"י ח.

41. סברת 'משפט כהן' ס"י נח, וכן הגר"א הרצוג זצ"ל ('תחומין' ב עמ' 173), והרה"ג ר"י גרשוני זצ"ל (שם עמ' 180, 'קול צופיד' עמי שטו). וראה שיטות חלוקות ביתחומין' ח.

42. יש שהתירו לכתחילה כדעת ה'מזבח אדמה' (הרב מיוחס בר' שמואל רבה של ירושלים), ויש שהתירו רק בשעת הדחק ('משפט כהן' ס"י נח, ג), ועיין באריכות במאמרו של הראש"ל הרב עובדיה יוסף שליט"א (ב'ספר הזיכרון' מנחת אהרון' אות יד, יז).

43. 'מנחת חינוך' (מצוה רפד אות ה), 'חזון איש' (ס"י כד), 'ספר השמיטה' (ח"ב פ"א אות ב).

44. 'שמן המור' (ס"י ד): "וכל איש הירא יברח וימנע מלקנות כרם בארץ הקדושה אם לא נעשה להם תיקון

ב. המכירה תיעשה לישמעאלי שיש לו כבר קרקע בארץ ישראל, ועל ידי כך לא מתרבה ישיבתם בארץ, אלא בכמות, אבל לא במספר היושבים עליה⁴⁵.

ג. היו שהידרו שיהא דוקא נכרי שלא גר בארץ, לדעות שאיסור חנייה הוא דוקא בגוף הגוי ולא בקרקע שברשותו, ולכן אם איננו בארץ אין עוברים על איסור של "לא תחנם".

ד. היתר המכירה בתקופתנו

ראינו שהיתר המכירה כפי שהיה מקובל בארץ ישראל בתקופה הקדומה (משנת ה' ש עד שנת ה' תק) היה מבוסס מבחינה הלכתית על כך ששביעית בזה"ז מדרבנן, וכל זמן שהקרקע תחת ידי הגוי היא מופקעת מכל קדושה, ומותר לנכרי לעבוד בקרקע שהיהודי העביר לרשותו. כמו כן אין איסור "לא תחנם", שהרי המכירה היא לזמן ולישמעאלי שאינו עובד עבודה זרה. ואם כן נשאלת השאלה מדוע הפוסקים שהורו את "היתר המכירה" בהתחדשות היישוב בארץ ישראל (משנת תרמ"ב), הסכימו כולם שאין זו אלא הוראת שעה⁴⁶, והתירו רק בגלל שעת הדחק, ומדוע קמה התנגדות חריפה למהלך זה, מהלך שהשתמשו בו כבר לפני כשלוש מאות שנה?

נראה כי שני דברים השתנו בהתחדשות היישוב בארץ ישראל:

- הפקעת השביעית.
- עבודה עברית.

1. הפקעת השביעית

ההיתרים שניתנו בארץ ישראל על ידי המב"ט, המהר"ט, מהר"ם גלאנטי וישמן המור, היו היתרים לפי שאלות מסוימות שנשאלו, אולם לא היה בכך צורה של הפקעה כללית. כאשר החל היישוב היהודי להתחדש ועלתה שאלת היתר המכירה, החשש היה שתופקע ותיעקר מצות השמיטה ולא יישאר לה זכר.

להצילו ממכשול, באופן שע"י תיקון הלזה יהיה גורם להיות לישראל חנייה בקרקע בארץ ישראל טפי, שיקנו כרמים בארץ, דכגון דא מצוה כנודע". וכן הביאו הישועות מלכו' (יו"ד סי' נה), האדר"ת (באגרות שנדפסו ביאדר היקר, סי' ט, עמ' פז).

45. ישמן המור' (סי' ד), הגרש"ז שך (הובא במבוא ל'שבת הארץ' פי"ב, 'משפט כהן' סי' סח). ועיין בדברי הגר"ע יוסף שליט"א (מנחת אהרן' אות טז, כא).

46. כבר בכתב היתר הראשון של הרב מקוטנא, הרב מוהליבר והרב קלפיש זצ"ל צוין שההיתר הוא לשעתו בלבד, וכן הנוסח הוא בכל ערב שמיטה כאשר מורי ההוראה מוציאים את היתר המכירה מוזכרת ההנחיה שזוהי הוראת שעה.

יסוד זה כבר כתב הגרי"ז מינצברג זצ"ל⁴⁷. על השאלה ששאלוהו האם מותר לקנות מפירות היתר המכירה, ענה:

מה שדרש ממני להודיע לו דעתי לענין המכירה לעכו"ם, מי אני להכניס ראשי בין הרים גדולים להכריע בזה הענין, אבל בכלל אודיע לו שהגדולים שהתנגדו להיתר המכירה נחלקו לשתי סיעות:

סיעה אחת מהגדולים היו דעתם שאין מועיל כלל מכירה, והם בטלים במיעוטם נגד גאוני הספרדים הקודמים המבי"ט והמהרי"ט והר"מ גלאנטי, ובתשובות שמן המור האריך והרחיב בדבריהם, כמדומה שהחיד"א בהסכמתו על ספר הנזכר כתב בשבחו שהיה סבא דמשפטים, ואחריהם החזיקו גדולים שבדורנו.

וסיעה אחרת מהגדולים שהתנגדו רק לעשיית המכירה על ידי רבים השבים להתנחל בארצנו, ורצו שישמרו שנת שמיטה כהלכתה, וכל ישראל יסייעו להם בממונם בכדי שעיי"ז יש תקווה שבקרוב יהיה גאולה שלמה, כאשר הוציא קול קורא בשנת עת"ר ונדפס בספר פאת השלחן, אבל לא אמרו שהמכירה בטלה.

(פירות שביעית' סי' ט)

יסוד זה אנו מוצאים בתחילת העלאת נושא היתר המכירה, כאשר בדיון הראשון שנערך אודות השמיטה תרמ"ט, אמר הגאון ר"ש מוהליבר שעדיין לא החליט, כיון ש"ניתנה לנו האפשרות לקיים את מצות השמיטה אחרי אלפים שנה שלא היתה לנו היכולת לקיימה"⁴⁸. וכן בדברי הראי"ה קוק זצ"ל⁴⁹: "אבל העיקר מה שלבנו דואב הוא שעל כל פנים מצות שביעית מופקעת היא ואין מקיימים אותה... ועל זה לבי דוי, על שאנו מוכרחים ללמד את העם להפקיע מצות שביעית, במקום שאנו חייבים תמיד להקים עדות ביעקב וללמד את ישראל להתחייב גם במצוות שאפשר להיפטר מהן".

אנו לומדים שהיה גם למתירים חשש גדול מפני עקירת השביעית, כי לעומת ההיתרים ליחידים שהיו בתקופות קדומות, הרי שכעת היה חשש לצביון כל היישוב, שתיעקר ממנו מצות שביעית.

47. רבה של העיר העתיקה וראב"ד דבי"ד החסידים בירושלים.

48. 'בתוך ראשית התחיה', יהודה אפל, עמ' 283 (הובא בספר 'היתר תרמ"ט' מאת הרב שטרנברג).

49. אגרות הראי"ה א' סי' קפט.

2. עבודה עברית

הנושא השני שהבדיל בין ההיתרים הקדומים להיתר שנעשה עם התחדשות היישוב בארץ ישראל, הוא העובד היהודי. ההיתרים הראשונים היו להשכיר או למכור את הקרקע לגוי, כשהגוי יעבוד באדמה המכורה לו, אולם בהתחדשות היישוב העיקר היה שהפועלים היהודים יוכלו לעבוד באדמת הנכרי בשביעית⁵⁰. שאלה זו היתה חדשה בעולם ההלכה, והיא שאלה כבדת משקל, שהרי יתכן שאפילו לשיטות שאין קדושת שביעית בפירות הנכרים - אסור ליהודי לעבוד בקרקע⁵¹, מכיון שבקרקע עצמה יש קדושה ואסור ליהודי לעבדה. אולם יש הסוברים שבזמן שחיוב שביעית הוא מדרבנן, מעמדה ההלכתי של ארץ ישראל לענין מצוות התלויות בארץ הוא כשל סוריא, ולכן יש קנין לעכו"ם להפקיע מקדושת הארץ, ומותרת גם עבודה בקרקע הנכרי בשביעית⁵². שיטה זו עיקרה בספר ה'תורומה' ובדעת הגר"א, אמנם רבו החולקים על שיטה זו, ומחלקים בין פירות שגדלו בשביעית ובין דין העובד בקרקע הנכרי.

בשאלה זו נחלקו המתירים עצמם, כאשר הגר"י מקוטנא זצ"ל אסר מלאכות דאורייתא על ידי יהודים, ואילו הגר"ש מוהליבר זצ"ל התיר אפילו עבודת ישראל⁵³. מרן הרב קוק זצ"ל החמיר מאד שלא יעשו עבודות דאורייתא בקרקע המכורה לנכרי.

נראה אפוא ששתי שאלות אלו, הפקעת השביעית ועבודת ישראל, הן הסיבה לכך שאפילו המתירים את המכירה הצריכו שהדבר יעשה רק בשעת הדחק ולא כהנחיה כללית.

ה. השתנות טעמי שעת הדחק

אצל מחדשי ההיתר הובאו מספר נימוקים מדוע מצב היישוב מתיר לעשות היתר מכירה. הנימוקים היו שונים, אולם הללו לא היו את התשתית ההלכתית של היתר המכירה. התשתית ההלכתית היא כפי שהובא לעיל (פסקה ג), והנימוקים של התמוטטות היישוב והמושבות⁵⁴

50. ראה 'לתולדות חבת ציון וישוב ארץ ישראל', כרך שני, מכתבים 725, 845, שעיקר ההצלה שראו חובבי ציון ליישוב היה שיהודים יוכלו לעבוד בקרקע גם בשביעית.

51. הדעות הסוברות שאין קדושת שביעית ומאידך יש איסור עבודה, הובאו בישיבת הארץ השלם פ"ד הכ"ט הערה 17.

52. עיין שם הערה 18.

53. 'ישועות מלכו' יו"ד ס"י נה-נו.

54. אגרות המתירים הראשונים, הגאונים ר' יצחק אלחנן, ר' יהושע מקוטנא, ר' שמואל מוהליבר, ר' שמואל זנוויל קלפפיש (ספר השמיטה' עמ' סו-ז), צניף מלוכה' עמ' 282), 'משפט כהן' ס"י סג, מבוא ל'שבת הארץ' ד"ה וזאת למודעי, אגרות הראי"ה ב ס"י שלה.

הובאו כדי להתמודד עם השאלות הנוספות שהתעוררו במהלך השנים, כנ"ל. הגדרת המצב כשעת הדחק והנימוקים המציאותיים מדוע יש להשתמש בהיתר מכירה - אינם דברי הלכה, אלא נימוקים שיכולים להשתנות מתקופה לתקופה. ב'שדי חמד'⁵⁵ ישנו דיון, כאשר פוסק כותב מספר נימוקים, האם כל נימוק עומד בפני"ע או לא. אולם כל זה בנימוקים הלכתיים, אולם כאשר אנו דנים על הגדרת מצב, אין כאן דיון הלכתי אלא הערכת המציאות, ולכן דברים אלו יכולים להשתנות. ואמנם ב'ספר השמיטה'⁵⁶, בתארו את היתרי המכירה בשנות תרמט, תרנו, עתר, הביא פעם את נימוק מצב היישוב, ופעם את הנימוק שהציבור לא ישמע בקול החכמים וייכשלו באיסור עבודה בשביעית ובאיסור סחורה ומכירה של פירות שביעית. מכיון ששעת הדחק הוא דבר הנמדד על פי דעת מורי ההוראה כל אחד בזמנו ובמקומו⁵⁷, על כן חובה מוטלת על הרבנים מורי ההוראה לברר בכל שמיטה האם יש צורך להנהיג היתר מכירה בשנה זו.

עוד יש להוסיף, שהנימוק של התמוטטות היישוב הוא נימוק כה חשוב, עד שבזמן שהוא היה בתוקף לא היה צורך בנימוקים נוספים, אולם אין זאת אומרת שלא יכולים להיות נימוקים נוספים שאף הם מצדיקים את היתר המכירה. השאלה העומדת היא האם הנימוקים הקיימים לפנינו בשמיטה זו מספיקים לחזור ולעשות היתר מכירה.

ו. נימוקים בעד היתר המכירה כיום

1. הפסקת החקלאות בארץ ואיבוד הקרקעות

כבר הזכרנו בראשית דברינו כי חקלאים יהודים קשורים בחוזים לשיווק בחו"ל, שלא יעבדו בשנת השמיטה, יאבדו את אפיקי השיווק של התוצרת, שהרי ברובם הם קשורים בעסקים רב-שנתיים, ואם ישבתו שנה אחת סביר להניח שלא ירצו לחזור ולעבד את אדמתם לאחריה, שהרי לא יוכלו לשווק את תוצרתם. מכיון שיישוב הארץ ועבודת אדמתה הם עיקר מצות יישוב ארץ ישראל⁵⁸ - בנידון של ביטול מצות יישוב הארץ כבר דנו האחרונים והתירו לעשות בגללו היתר מכירה⁵⁹.

55. 'שדי חמד' ח"ט, כללי הפוסקים, טו אות נ.

56. ספר השמיטה' עמי נט-סב.

57. עיון 'דעת כהן' סיי טז.

58. חת"ס יו"ד סי' רלד, חידושים לסוכה לו, א.

59. איגרות הראי"ה א סי' קפט.

2. הפסד פרנסה

החקלאי הדתי הוא מ"גיבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו". חקלאים המשביתים את אדמתם ומקיימים את מצות השמיטה כמאמרה, יש לעודדם לבל יחרשו ולבל יזרעו בשביעית, אלא יעשו רק מלאכות של שימור הקרקע, והם "ישראל אשר בך אתפארי"⁶⁰. אלא שנשאלת השאלה האם אפשר לעשות היתר מכירה עבור חקלאים שעול הפרנסה קשה עליהם, וללא מלאכת שביעית לא יצליחו לעבור את שנת השמיטה.

במהלך הדורות שקודם לחזרת עם ישראל לארצו התירו רבנים (המהרי"ט, 'שמן המורי', לעיל פסקה ב) מכירה או השכרה בהבלעה כדי להציל שדות ישראל מהפסד, ונראה שהוא הדין בימינו אם בגלל השמיטה יאבד יהודי את פרנסתו הרי זה דבר האבד גדול ויש לעשות למענו היתר מכירה. אמנם אין בכך התמוטטות היישוב אולם יש כאן התמוטטות החקלאי הבודד, וחובה עלינו לעזור לו. אולם אם הוא יכול לקבל עזרה ממקורות אחרים ולא יאבד את שדהו ונחלתו - אל יזדקק להיתר המכירה.

גם הנזק להיתר המכירה, אין ההיתר אלא לשמירת השדה, ואין לעשות כל פעולת הרווחה בשדה, ולא להוסיף גידולים ושטחים נוספים. לכן חקלאי השומע בקול חכמים ישתדל להשבית את שדהו כליל, אולם אם בעקבות זאת יתכן ויפסיד את אדמתו, יכול להזדקק להיתר המכירה על מנת לשמר את אדמתו בידו, ואת הפעולות האסורות מדין תורה יעשה על ידי נכרי.

נראה שאפילו מכירת משתלות פרחים לייצוא גם כן יש להתיר, שהרי מה לי הדרים ומה לי פרחי נוי, בכל דבר שיהודי המתפרנס מעבודת אדמה יצטרך להפסיק לעבד את אדמתו - הרי זה הפסד גדול⁶¹, ועלינו לעזור לו לקראת השביעית.

3. מכירה על מנת להציל יהודי מעבירה

ברור לכל, שאם לא ייעשה היתר המכירה, יהיו יהודים רבים שיזרעו גם ללא היתרים הלכתיים, וכאן אנו באים לשאלה האם יש מקום לעשות "היתר מכירה" על מנת להציל יהודים מאיסור עבודת הקרקע בשביעית.

נימוק זה לעשיית היתר המכירה כבר הובא על ידי הרבנים שתיקנו את היתר המכירה. סיבה זו היתה גם הגורם להיתרו של המהרי"ל דיסקין זצ"ל לעשות היתר מכירה על מנת לקוץ⁶². הרב קוק זצ"ל כתב בתשובה לרידב"ז⁶³: "ברור לי שאם לא אתקן את המכירה על ידי

60. ישעיהו מט, ג.

61. 'בצאת השנה' עמ' לג הערה 20.

62. ספר השמיטה' עמ' ס.

63. 'משפט כהן' סי' ס.

ההרשאה יופקר הענין לגמרי". והוסיף וכתב לו⁶⁴: "הנני משתוקק וצמא לחזקה ולהחזיר עטרה ליושנה, ועיני רואות איך שאנחנו רחוקים עדיין מלהוציא אל הפועל את הדבר הגדול הזה, וידעתי ברור שאם לא יעשה ענין המכירה יעברו רבים מאד על כל איסורי שביעית בלי שום צד היתר כלל, ורשעים ירימו קרן לומר הותרה הרצועה לעקור מצוות מן התורה בלי שום שאלה, ואין לשער כמה גדול חורבן תוה"ק וחילול שם שמים היוצא מזה, על כן הנני מוכרח לצאת בעקבות חז"ל בכלל 'מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ולא יאכלו בשר תמותות נבלות'". וכן הוסיף⁶⁵: "ובפרט שאם לא ההיתר היו ג"כ עובדים באיסור, והיה הדבר גורם פרצות גדולות ביתר עניני היהדות, כידוע שמי שפועל בעצמו לעשות דבר איסור הולך הוא ונטבע ברעות רבות השם ירחם, מה שאין כן עכשיו כשהם עושים על פי היתר אפילו אם הוא דחוק אין הדבר מביא פרצה". יסוד זה אנו מוצאים גם באגרת התשובה מאת ועדת השמיטה תשמ"ז⁶⁶.

נשאלת השאלה: וכי אומרים לו לאדם עמוד וחטא בשביל שיזכה חברך, והרי אדרבא, "הלעיטהו לרשע וימות"⁶⁷.

המשנה אומרת:

כרם רבעי מציינין אותו בקוזזות אדמה ושל ערלה בחרסית ושל קברות בסיד וממחה ושופך. אמר רבן שמעון בן גמליאל במה דברים אמורים בשביעית. והצנועים מניחין את המעות ואומרים כל הנלקט מזה יהא מחולל על המעות האלו.

(מעשר שני ה, א)

מדברי המשנה לומדים הראשונים⁶⁸ שהצנועים היו מניחים מעות לחלל כרם רבעי עבור אותם הגזלנים שבאים לשדה ולוקחים את הפירות בשאר השנים⁶⁹. הצנועים הם חסידים ואנשי מעשה, וקראם צנועים למעלת הענוה, כי הכל תלוי בה⁷⁰.

64. אגרות הראי"ה א ס"י קפט.

65. שם ס"י רצא.

66. מדריך שמיטה לצרכנים תשנ"ד, עמ' 119.

67. בבא קמא סט, א.

68. עיין תוס' ב"ק סט, א ד"ה והצנועין, ר"ש ורא"ש מעשר שני פ"ה מ"א.

69. דעת הרמב"ם (הלי מעשר שני ט, ז) היא שהצנועים עשו מעשיהם רק בשנת השמיטה, ומשמע שבשאר שנים לא עשו תקנה לטובת הגזלנים, אולם כבר העירו האחרונים על פירושו זה של הרמב"ם, עיין תוס' רע"א ומשנה ראשונה למעשר שני פ"ה מ"א.

70. מהרי"ק מעשר שני פ"ט ה"ז ד"ה והצנועין.

אנו לומדים שאפילו את הגזלנים הבאים ליקח שלא ברשות עלינו להציל שלא יאכלו פירות רבעי, וזו היא דרכם של החסידים ואנשי המעשה בעלי מעלת הענוה. ביסוד זה השתמש בשו"ת ר"ע הילדסהיימר (או"ח סי' לב), לענין בניית בית כנסת בשבת בקבלנות: "אכן בעת ובעונה הזאת אשר בעוונותינו הרבים כמה וכמה פעמים צריכים אנו לבחור הרע במיעוטו, כל שכן לחפש אחר סניפי ההיתר, במקום שיש לחוש שאם נחמיר לא ישמעו לנו ויעשו באיסור". ובענין מכירת אחוזות על מנת לעבוד בשבת, כתב בעל ה'דברי חיים'⁷¹, שיש לפעמים עדיפות שיעבור אדם עבירה קלה אם זו מצילה אותו מעבירה חמורה יותר, והביא ראיה מזה שמותר לשחרר שפחה כדי שלא יבוא לידי עבירה חמורה⁷². ואמנם ה'דברי חיים' כתב שאין דבריו אלא כהוראת שעה, ואין הוראתו כללית, ואסר ליראים מיוחדים להזדקק להיתרו, אולם להמון העם התיר להשתמש בהיתרו זה (גם מתירי מכירת הקרקעות בשביעית כתבו אותן ההגבלות שכתב בעל 'דברי חיים').

על החובה להשתדל שחבירו לא יעבור עבירה אנו לומדים מדברי המשנה:

הנותן לפונדקאית מעשר את שהוא נותן לה ואת שהוא נוטל ממנה, מפני שהיא חשודה לחלף. אמר רבי יוסי אין אנו אחראין לרמאין.

(דמאי ג, ה)

הרמב"ם בפיה"מ אומר שאין הלכה כרבי יוסי, ולכן הנותן לאחראית על הפונדק פירות יתנם מעושרים, שהרי הפונדקאית מרמה ומחליפה פירות בפירות, ואנו חוששים שהיא תתן את הפירות הללו לאחרים, ותכשילם באכילת פירות לא מעושרים. כדי להציל יהודים, למרות שהעושה עובר עבירה, שהרי הפונדקאית היא רמאית, בכל אופן עלינו להשתדל לעשות את המיטב על מנת שאחרים לא ייכשלו. ואין לדמות לדין נטע רבעי, שרק הצנועין היו מסמנים את נטע רבעי, מכיון שבענין של הצנועין גלוי וידוע לכל אדם שאין להיכנס לשדה חברו ולקחת ללא רשות, אולם בנידון הפונדקאית שאין כאן גלוי, אלא אנשים עושים פעולה מתוך שנראית להם כהיתר מחוסר ידיעה, בכך אנו מחויבים לעשות כל תקנה אפשרית על מנת להצילם⁷³.

מרח הרב קוק זצ"ל כתב⁷⁴, שאפילו אם אדם עשה איסור בהרכבה, וכעת איננו עומד בניסיון לעקור את אשר נטע באיסור, יכול לעשות מכירת עצים וקרקע לנכרי להינצל מאיסור קיום.

71. 'דברי חיים' ח"ב או"ח סי' לב.

72. גיטין לא, ב.

73. עיון 'חזון איש' דמאי סי' ח ס"ק ט ד"ה ואמרו.

74. 'משפט כהן' סי' יז.

אנו לומדים מזה שעל מנת להציל יהודי מאיסור כלאים נטה מרן הרב קוק זצ"ל להתיר מכירת קרקע לנכרי.

ואין לטעון שאין אנו מחויבים לפעול להצלת יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות, שהרי אחינו בני ישראל הם, ומוטלת עלינו חובת הערבות למעט האיסורים שאפשר למעטם, ולהסתמך לפעמים על דעות יחידיות כדי להצילם במה שאפשר, וכפי שכתב מרן הרב קוק⁷⁵: "ומה שסמך (רב מסוים עשה עירוב כשיש בתוך השטח גם מעט זרעים) על הפוסקים שהקילו בזרעים, במה שלפי דעתו יש בדבר תועלת, אי אפשר להתוכח בשיקול דעת כזה, שאין הדעות שוות (והענין של שעת הדחק בודאי מסור לכל מורה הוראה מר באתריה להבחין את הענין). **ומה שכתב כ"ת שההולכים שם הם בלאו הכי מחללים שבת, הלא מכל מקום מצוה למעט מהם את האיסור באיזה פרט שאפשר**"⁷⁶.

נחלקו האחרונים האם יש להימנע מעשיית דין בחוטאים מחשש שבעקבות כך יצאו לתרבות רעה. הרמ"א⁷⁷ הביא את דעת תרומת הדשן⁷⁸ שיש לנדות למי שהוא חייב נידוי אפילו כשיש לחוש שמא על ידי כן יצא לתרבות רעה. הטי"ז⁷⁹ חולק וסובר שאם יש חשש שיצא לתרבות רעה יותר, עלינו להשתדל להצילו מזה, ומותר אפילו לא לעשות דין תורה ובלבד שלא יחמיר מצבו, כדן אדם שנמכר לחטוב עצים לעבודה זרה, שעלינו לגאלו לבל יתדרדר עוד יותר. שם אמנם נחלקו האחרונים⁸⁰, וקבעו שאין לבטל דין תורה בגלל חששות עתידיים, אולם בנידון דידן הרי לא מדובר בביטול דין תורה, אלא בהערמה קודם הגעת האיסור למען לא יכשלו. אין כאן גם הדין שאין אומרים לו לאדם חטא בשביל שיזכה חבירך, שהרי דין זה נאמר רק אם חבירך עושה מעשה במזיד⁸¹, אולם בשוגג או מתוך אי ידיעת התורה אין להחשיבו פושע⁸², ומותר אפילו לעשות חטא קל בעבורו, אולם בנידון דידן הרי אין כאן חטא, שהרי מכירה זו כבר הונהגה בארץ ישראל על פי גדולי ת"ח. העולה שאפילו עבור אנשים שאינם שומעים בקול חכמים, על הצנועים והחסידים להתאמץ בעבורם לבל יבואו חלילה לידי הפקרות גדולה יותר.

75. 'דעת כהן' סי' טז ד"ה בענין העירוב.

76. ועי' עוד 'סיני' מ עמ' קכד-קכו, התייחסות לאחינו התועים שאינם שומרי תורה ומצוות.

77. יו"ד שלד, ג בהגה.

78. פסקים סי' קלח.

79. יו"ד סי' שלד ס"ק א.

80. עיין פתי"ש יו"ד שלד ס"ק א, חידושי רעק"א שם, 'חוות יאיר' סי' קמא, ובאריכות ב'דרכי הוראה' למהר"ץ חיות ח"א עמ' רעב.

81. עיין שבת ד, א תוס' ד"ה וכי.

82. עיין חזו"א ה"ל שחיטה סי' ב אות כח, על יחס ההלכה כלפי אחינו שפרשו מדרך התורה והמצוות (ועי' הרב שרמן, 'תחומין' א עמ' 311).

על כך יש לשאול: ידועה הוראת הרב קוק זצ"ל⁸³ להימנע ממכירת גינות נוי בשנה השביעית או להרוחה⁸⁴. ולכאורה, אם תמיד עדיף להציל יהודים מעבירה, הרי ייתכן שיעבדו בקרקע בלא היתר, ואם כן שמא עדיף לעשות לצורך כך היתר מכירה? ונראה להסביר שההיתר הוא למי שיעבוד גם ללא היתר המכירה מצד הכורח והדוחק, דהיינו כאשר החקלאות היא מרכיב חשוב בפרנסתו, וחושש להתמוטטות כלכלתו והפסד אדמתו, ובגלל כך לא ישמע בקול דברי חכמים לשבות אלא ימשיך לעבוד כדרכו, זה הוא שאנו צריכים לעזור לו ולהצילו, ולכן יש מקום לעשות עבורו היתר מכירה על מנת להצילו מעבירה, אולם אדם שיעבוד אפילו ללא הכרח, אלא לשם הרחבה ותענוג, הרי זה כפושע ואין אנו צריכים להצילו.

4. התמוטטות הכשרות

עוד יש להוסיף נימוק נוסף, שאם לא ייעשה היתר המכירה בשנת תשס"א, וחלק גדול מחקלאי ארץ ישראל יעבדו כרגיל, יתמלא השוק בפירות שהם קדושים בקדושת שביעית וירקות שהם ספיחים האסורים באכילה. במצב זה מערכת הכשרות של הרבנות לא תוכל לתת הכשר לירקות, והציבור הכללי, שאינו מקפיד, לא ירוץ אחר חנויות מיוחדות, אלא יקנה כהרגלו. עלול להיגרם מצב שבו תוסר הכשרות מחנויות רבות, וזוהי סכנה למערכת הכשרות במדינה, כי אם שנה אחת לא תהיה כשרות בחנויות, סופרמרקטים וכד' - הסוחרים יראו שאפשר להסתדר גם ללא רבנות וכשרות, ולא יחזרו עוד לבקש כשרות.

5. מניעת מכשול

כמו כן, אם השוק יהא מוצף בפירות וירקות של איסור, יש לחוש שיהודי לא יוכל לאכול אצל חברו, שהרי אם חברו איננו מקפיד במצוות, הרי שכל הירקות יהיו אסורים באכילה משום ספיחים, והדבר יגרום למכשלה עצומה לכלל אזרחי המדינה, ולא זו בלבד אלא יגרום לפירוד ושנאה בתוך האומה הישראלית, שהיא עצה קשה לפלג את העם יותר ויותר. ולמרות שגם כיום יש בעיות כשרות, בכל זאת ירקות ופירות טריים יכול אדם לאכול אצל חברו⁸⁵, אולם אם לא ייעשה "היתר מכירה" - כל המערכת הציבורית תיפרד, ולא יוכלו לאכול אלו אצל אלו.

83. אגרות הראי"ה א ס"י קעז, קצח, רפז, רעב, 'פסקים וכתבים' להראי"ה הרצוג ס"י לא, 'בצאת השנה' עמ' לא סע"י יב, עמ' מו סע"י א-ב.

84. עיין אגרות הראי"ה א ס"י קעז, רעב.

85. תרומות ומעשרות יכול כל אדם להפריש בצנעה.

6. שביתת הקרקע

עוד יש להוסיף שאם לא ייעשה היתר מכירה הרי הקרקע לא תשבות, שהרי יש חקלאים שלא ישמעו בקול חכמים וימשיכו לעבוד כדרכם גם בשנת השמיטה, והארץ תיעבד כרגיל, ואדרבא על ידי שייעשה היתר מכירה לא תיעבד ארץ ישראל ולא יצא עליה חלילה הקצף של "אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה"⁸⁶. אם כן ייתכן שמכירת הקרקע במצב זה עדיפה, והיא הצלה לאומה ולארץ ישראל⁸⁷ נחלת ד'. ובייחוד יש להוסיף את דברי הסוברים⁸⁸ שישנה חובה לדאוג שארץ ישראל תשבות, וזו היא חובה ציבורית המוטלת על כל ישראל, לדאוג שלא ייעבדו הקרקעות בשביעית.

ז. סיכום

למדנו שיסודות היתר המכירה הונחו על ידי גדולי הפוסקים לפני כארבע מאות שנה, כשהסיבה המרכזית היתה שמירת הפרנסה של יהודים בארץ ישראל, ולבל יאבדו השדות מרשות ישראל. בהתחדש היישוב לפני כמאה וחמישים שנה, היו מגדולי הדור שהוסיפו להיתר המכירה גם את ההיתר ליהודי לעבוד בקרקע מכורה, ועל שאלה זו נסב דיון ארוך, ואפילו המתירים היו צריכים להסתמך על דעות יחידיות, וקבעו שאין להתיר אלא בשעת הדחק גדולה. הגדרות שעת הדחק וצורך גדול אינן מוחלטות, אלא בכל שביעית ושביעית יש לבדוק האם ישנו צורך גדול להיזקק להיתר המכירה. בשנת תשס"א הבעל"ט לא ירעב היישוב אפילו לא יעבדו את האדמות, אולם אם לא ייעשה היתר המכירה יהודים טובים ייכשלו באיסורי מלאכה, השוק יוצף בפירות וירקות איסור, ולא יוכלו לאכול אלו אצל אלו, והאדמה לא תשבות. לכן, לגבי כל השומע בקול דברי חכמים, יש להשתדל להימנע, ככל האפשר, ממכירת אדמתנו הקדושה, אלא אם כן תאבד אדמתו או פרנסתו. אולם לגבי הציבור הכללי - יש לעשות את היתר המכירה, וזאת בהצטרף כל התנאים שהזכרנו לעיל (בפסקה ו).

86. ויקרא כו, לד.

87. על השאלה אם הקרקע נמכרת אם כן אין כאן ארץ ישראל, כבר הרחיב בימשפט כהן' ס"י סג להסביר את הדברים.

88. 'העמק דברי' (ויקרא כה, ד), 'תורת הארץ' (פ"ו אות א-ג, טו-יז), 'הלכות שביעית' (ס"י א אות א וסוף ס"י ד).

על כן נראה:

1. חקלאים הקשורים בחוזים ארוכי טווח ואינם יכולים להפירם – יכולים לעשות היתר מכירה.
2. חקלאים שאם לא יעבדו בשביעית יאבדו את אדמתם או את כל מקור פרנסתם ולא ימצאו פרנסה אחרת - יעשו היתר מכירה.
3. אפשר לעשות היתר מכירה לחקלאים שלא ישמעו בקול ההלכה ויעבדו את שדותיהם ללא היתר, ובלבד שלא יעשו להרוחה אלא לפרנסה.
4. מי שאינו מתפרנס מחקלאות, אלא עוסק בה כתחביב ולנוי, לא ייעשה בעבורו היתר מכירה, אפילו אם יעבוד שדהו באיסור, ולכן יש להחתיים כל מי שיבוא למכור קרקע, על שטר שבו הוא מצהיר שהמכירה נעשית לצרכי פרנסתו או אחוז מסוים מהכנסתו.
5. נראה שיש מקום לדרוש שכל הפעולות בשדות תיעשנה על ידי נכרים בשנת השמיטה תשס"א, ויש להקים מערכת פיקוח ואכיפה על כך.
6. אם רוצים לצמצם את היתר המכירה, עדיף לצמצם בדברים שאינם מגיעים לשוק (כגון, חיטה ושעורה) שעל ידי כך לא ירבו ספיחים בארץ ישראל.

כבר ציינו בראשית דברינו שאין כוונתנו בדברים אלה לפסיקת הלכה, אלא שבמסגרת הוראת החכמים שלפני כל שמיטה יש לדון על מהות היתר המכירה בשנה הקרובה, מוצעים הדברים לפני הנושאים בעול הפסיקה לציבור. וכבר כתב האדר"ת זצ"ל שיש הבדל בין הוראותיו כרב לקהילה מסוימת, לבין הוראותיו כשעלה לארץ ישראל, ונשא בעול הוראה לרבים. ידוע שמאז ומעולם הנושאים בעול הציבור הסתכלו על המציאות מתוך ראייה כוללת ואחריות אדירה. מתוך אחריות זו הורו תמיד הרבנים הראשיים לישראל לעשות לקראת השמיטה את היתר המכירה, ומאידך להשתדל לצמצמו בכל האפשר. בשמיטת תשנ"ד עשתה הרבנות הראשית היתר מכירה בהדרכתו של הגרש"ז אוירבאך זצ"ל. נראה כי באופן בסיסי לא השתנתה המציאות בין שמיטת תשנ"ד לשמיטת תשס"א, מבחינת החקלאים, שהרי נשאו אותם שטחי גידול⁸⁹, אע"פ שהתמורה הכלכלית למדינה עלתה ומספר החקלאים קטן⁹⁰. אמנם בצד הצרכני

89. לדוגמא כמות שטחי הגידול באלפי דונמים:

שנים	גידולי שדה	ירקות, תפוזים	הדרים	מטע (לא הדרים)
79/80	2,592.5	355.2	876	464
97	2,136.7	503.5	831.6	556.9

יש אפשרויות רבות יותר בשנת תשס"א, אולם הרבנות הראשית צריכה להתבונן בצורך החקלאים ובצרכי עם ישראל הכללי.
 יהי רצון שלא נצטרך למכור את ארצנו אפילו לחנייה זמנית, ובודאי ובודאי שלא תימסר ארצנו הקדושה לחנייה קבועה לבני נכר, ובזכות ההשתדלות לקיום מצות השמיטה נשב על הארץ בטח.

90. מספר המועסקים באלפים:

ערבים ואחרים	יהודים	שנים
27.9	59.8	79/80
29.6	41.1	96